

Історія

УДК 355.4:316.36

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20746607>

Трансформація сексуальної поведінки людини в умовах німецько-радянської війни

Володимир Гінда,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України,
Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

Прийнято: 22.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** Мета дослідження – на основі наративних джерел німецько-радянської війни та сучасних напрацювань сексології, воєнної антропології, психології, соціології проаналізувати вплив воєнної екстремі на сексуальну сферу людини. **Методологія дослідження.** Розвідка ґрунтується на загальнонаукових методах узагальненні, історичного аналізу, синтезу, порівнянні, систематизації, об'єктивності. До роботи залучені методи історії повсякдення та мікроісторії, але основна увага зосереджена автором на використанні міждисциплінарного підходу, який дав змогу поглянути на проблему не лише з точки зору історичного контексту, а людської сексології та психології. Справа в тому, що пояснити ці зміни лише спираючись на науковий інструментарій історичної науки не можливо. **Наукова новизна** полягає в тому, що завдяки аналізу спогадів ветеранів і напрацювань інших наук вперше зроблено спробу поглянути на зміну людської сексуальної*

поведінки чоловіків і жінок в роки німецько-радянської війни, виокремити можливі зміни та пояснити їх природу. **Висновки.** Систематизований і проаналізований автором історичний матеріал дав змогу зробити певні узагальнення, які не можуть сприйматися категорично ustalеними, але все ж мають право на життя. Перше, війна активно впливала сексуальну культуру та сферу людини, змінювала її стереотипи, погляди на речі, які за мирного часу вважалися табу. Друге, у мілітаризованому суспільстві інтимні стосунки зазнавали значної лібералізації, секс не завжди сприймався як щось приватне чи особистісне, активно сприяла цьому воєнна мораль. Третє, головним каталізатором змін у інтимній сфері людей, зазвичай виступав сексуальний потяг, який активно проявлявся у молодих людей (рідше старшого віку) після адаптації до воєнних реалій.

Ключові слова: німецько-радянська війна, сексуальна поведінка, воєнна мораль, чоловіки, жінки, сексуальна культура, Червона армія, Вермахт.

Transformation of Human Sexual Behavior during the German-Soviet War

Volodymyr Ginda,

Senior researcher, Candidate of Historical Sciences of the Department
of military-historical research, Institute of History
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

Abstract. The purpose of the study is to analyze the impact of wartime extremity on the human sexual sphere based on narrative sources of the German-Soviet War and contemporary research in sexology, military anthropology, psychology, and sociology.

Research methodology. The study is based on general scientific methods, including generalization, historical analysis, synthesis, comparison, systematization, and objectivity. The research also employs the methods of the history of everyday life and microhistory; however, the author primarily focuses on an interdisciplinary approach, which made it possible to examine the problem not only from the perspective of historical context, but also through the lens of human sexology and psychology. The reason for this is that these changes cannot be explained solely through the scientific tools of historical scholarship. **Scientific novelty.** Through the analysis of veterans' memoirs and findings from other disciplines, this study represents one of the first attempts to examine changes in the sexual behavior of men and women during the years of the German-Soviet War, to identify possible transformations, and to explain their nature. **Conclusions.** The historical material systematized and analyzed by the author made it possible to draw certain generalizations, which should not be regarded as categorically established, yet still deserve consideration. First, the war actively influenced human sexual culture and sexuality, transforming stereotypes and attitudes toward issues that had been considered taboo in peacetime. Second, in a militarized society, intimate relationships underwent significant liberalization; sex was not always perceived as something private or personal, and this was actively facilitated by «wartime morality». Third, the main catalyst for changes in people's intimate sphere was usually sexual desire, which manifested itself particularly strongly among young people (and less frequently among older individuals) after they had adapted to wartime realities.

Keywords: German-Soviet War, sexual behavior, wartime morality, men, women, sexual culture, Red Army, Wehrmacht.

Постановка проблеми. За своєю природою сексуальне життя людини є інстинктивною частиною і відіграє важливу роль у її життєдіяльності, дає

змогу відчувати радість, глибокі почуття й емоційні сплески, вибудовувати взаємовідносини, а за деяких обставин – переживати страждання. На початку розвідки маємо чітко окреслити, що собою являє сексуальна поведінка. Отож згідно визначень сексологів і психологів – це весь спектр можливих сексуальних активностей, які використовує людина для задоволення свого статевого потягу, незалежно від того, яка в неї сексуальна орієнтація [1, с. 37]. На її формування, динаміку та специфіку впливає багато факторів: спосіб життя, рівень освіти, стан здоров'я, релігійність, соціально-моральний і культурний аспекти та чимало інших чинників. Також ставлення суспільства чи людини до сексуальної поведінки залежить від багатьох факторів і способу життя індивідуума в конкретній культурі. Але саме соціально-культурний аспект має неабиякий вплив на неї, бо вона формується під впливом культури, виховання, релігії, моральних норм і стереотипів. На основі їх суспільство встановлює «дозволене» або «заборонене» у сексуальній поведінці, але найголовніше, що ці норми відрізняються у різних культурах. Цей момент під час війни, коли переміщуються представники безлічі культур, стає чи не найголовнішим у порушенні сексуальної цілісності людини. Адже одні й ті самі дії для багатьох несуть протилежне наповнення чи значення, що й призводить до непорозумінь.

Оскільки, як зауважує О. Синєокий, «сексуальна поведінка не зводиться до репродуктивної функції і є поліфункціональною та багаторівневою, то жодна біологічна дисципліна зокрема, а не всі вони разом взяті, не можуть претендувати на всебічне її пояснення. Генетичні, нейрофізіологічні, психогормональні та інші наукові теорії й підходи не виключають один одного, а межі правомірності кожної чи кожного неможливо встановити апріорно; вони пояснюються і змінюються в процесі розвитку науки, на основі зіставлення критичного аналізу даних, одержаних різними науками» [2, С. 89]. Цікаво, що в цій ситуації історична наука насправді є важливим допоміжним

носієм необхідних історичних фрагментів для аналізу психологів, сексологів, соціологів у розробці відповідної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спеціалісти зауважують, що вивчати сексуальні установки людей вкрай складно, особливо, якщо справа стосується еротичних уподобань. Ставлення людини до інтимних контактів ніколи не буває абсолютно однозначним, а залежить від безлічі чинників, пов'язаних як з формуванням, так і з проявом індивідуальних уявлень. Постійно змінюється і ставлення до сексуальності, яка залежить від культурних традицій, економічної ситуації в країні, специфіки політичних завдань, що вирішуються державою в певний момент [3, С. 141]. Всі ці фактори мають значний вплив на статеве життя людини в мирний час. Війна, вриваючись у людську повсякденність, не тільки кардинально змінює їх, вона має здатність впливати на сексуальну поведінку людей та культуру інтимних стосунків чоловіків і жінок. Можливі зміни сексуальної поведінки людини під час німецько-радянської війни досі не досліджені належним чином не лише в історичній науці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета нашої розвідки на основі наративних джерел німецько-радянської війни та сучасних напрацювань сексології, воєнної антропології, психології, соціології проаналізувати вплив воєнної екстремі на інтимну сферу людини. Відштовхуючись від цього автор ставить наступні завдання:

1. Дослідити як війна може впливати на сексуальну поведінку людей і спрощувати інтимні стосунки між чоловіками та жінками;
2. Розкрити, які фактори можуть впливати на зміну сексуальної поведінки під час війни;
3. Проаналізувати як може змінюватися сексуальна культура військових під тиском воєнної екстремі та моралі;

4. Показати як держава та військове командування реагувало на зміни в інтимній поведінці військових та цивільних.

Аналіз джерел та останні дослідження. Заявлена тема не була предметом історичних розвідок, що наразі виключає розгорнутий історіографічний аналіз. У даному контексті її висвітлював В. Гінда у монографії про інтимні стосунки під час Другої світової війни [4, 409 с.] Варто зауважити, що ця стаття є продовженням того дослідження, яке мало переважно оглядовий характер, з певними теоретичними, фактологічними та підсумковими узагальненнями. Побіжно проблема відображена в роботах українських і зарубіжних істориків, присвячених воєнному повсякденню, фронтовому побуту та інтимному життю людей під час Другої світової війни. До таких відносяться праці О. Асташова [5, С. 367–382], О. Будницького [6, С. 405–422], Д. Бурдса [7, С. 278–309], Е. Бівора [8, 472 с.]. Певною мірою зміни в сексуальному житті людей під час війни висвітлені у феміністичних студіях О. Кісь [9, С. 101–107], М. Гавришко [10, С. 89–107; 11, S. 35–67], О. Стяжкіної [12, С. 42–66], Р. Мюльхойзер [13, 416 s.; 14, S. 197–220], А. Пето [15, 275 с.], В. Гертсєянссен [16, 401 p.], Б. Штельцель-Маркс [17, 896 s.], О. Коляскіної [18, С. 211–214; 19, С. 96–103] та І. Ребрової [20, С. 605–630]. У них зміни в сексуальній поведінці людей представлені переважно з позицій гендерної нерівності.

Здобутки фахівців воєнної антропології, психології та сексології Л. Китаєва-Смика [21, 2001], Є. Кащенко [22, 351 с.], О. Синьокого [23, С. 86–91], Т. Хрустальнової [24, С. 303–309], О. Рибаків [25, С. 270–277], Б. Ворніка, О. Голоцван і О. Дмитренка [1, 215 с.], О. Синявської [26, 218 с.; 27, 383 с.] та Є. Кринко, І. Тажидиної, Т. Хлиніної [28, 362 с.] пояснюють зміну сексуальної поведінки під тиском бойового стресу, людської сексуальності, психології, спрямованої на виживання, а в певних випадках продовження роду та соціальних катаклізмів.

Окреслена нами проблема потребує в подальшому комплексної спільної розробки фахівців історії, сексології, психології, соціології та воєнної антропології. Об'єктивно їм, окремо один від одного, пояснити ці зміни в людській сексуальності практично неможливо, настільки багато різноманітних чинників (психологічних, соціокультурних, гендерних) переплітаються під час війни.

Виклад основного матеріалу. У Європі в багатьох країнах влада намагалася контролювати сексуальну сферу людини напередодні Другої світової війни завдяки церкві, культурі, суспільній моралі, а Радянському Союзу – монополії партії. Для чоловіків і жінок були встановлені чіткі норми сексуальної культури, порушення яких суспільство вважало неприйнятним і засуджувало. Тут нам варто чітко визначитися, що власне таке сексуальна культура. Згідно з визначенням сексологів, вона є частиною загальної культури, можливістю утвердження в соціокультурному середовищі за допомогою сексуальної поведінки, спрямованої на продовження роду, задоволення біосоціальних потреб, гедоністичних, моральних, естетичних інтересів, пізнавальних, комунікативних, компенсаторних, творчих потреб [22, с. 28]. Її залежність від загальної культури держави певною мірою визначається суспільством і державними нормами, які із плином часу, суспільно-політичним розвитком можуть змінюватися в бік радикалізації або лібералізації, вона не є статичною й адаптується до обставин в різні періоди життя. Разом із часом змінюються і сексуальні норми людини. Скажімо, наразі вони є менш жорсткими, більш індивідуальними та менш залежними від суспільних.

Напередодні німецько-радянської війни сексуальна культура зводилася до заборони інтимних контактів між жінками і чоловіками до шлюбу (ця заборона переважно торкалася жінок), адюльтеру та безладних статевих контактів. У такий спосіб держава намагалася певним чином регулювати цю

сферу людини на благо шлюбу, родини та суспільства. Війна зруйнувала цей традиційний устрій і усталені норми сексуальної поведінки та вкрай спростила межі дозволеного і недозволеного у взаємовідносинах жінок і чоловіків. За переконаннями дослідника Олега Будницького в СРСР під час Другої світової війни в інтимній сфері людей відбулися зміни тотожні сексуальній революції 1960-х років на Заході [6, С. 406]. А за спостереженнями Олександра Асташова аналогічні перемини відбулися поміж солдатів царської армії у роки Першої світової війни [5, С. 378].

Чому ж у роки війни відбуваються такі зміни? Пояснити це не так просто як здається на перший погляд. Ймовірно, у першу чергу це пов'язано з людськими психологічними чинниками, зміщенням меж дозволеного та забороненого, військовою мораллю, послабленням контролю державних інституцій за життям суспільства тощо. На війні людина отримує «свободу» від обмежень мирного часу, що може призвести до психологічних змін. Надто на психологічний стан впливають і труднощі воєнної доби: бої, постійні смерть, страх, голод. У таких стресових умовах людина може відкрити в собі нові можливості, рефлексорні бажання, межі характеру про які й не підозрювала у мирний період. Відома угорська психологиня Ален Польц у власних спогадах зауважувала, що до початку Другої світової війни не могла й подумати, що без зволікань та докорів совісті буде віддаватися радянським військовим за продукти харчування чи одяг [29].

Потрапивши до таких умов життя людський світогляд змінюється, а мозок не завжди може пояснити ті чи інші вчинки, відтак психіка перебуває на межі «вибуху», адже те, що в нормальних умовах цивільних буднів розглядалося б як відхилення, вимагаючи складних пояснень і легітимізації, тут стає нормою поведінки. Відповідно, людям важко психологічно переорієнтуватися на нові реалії, не знайшовши пояснення своїм діям, через це їх може переслідувати відчуття провини. Саме тому, аби уникнути докорів

совісті та якось перед самим собою виправдати власні дії, мілітаризоване суспільство живе за іншою мораллю – мораллю воєнного часу, яка значно розширює межі дозволеного для військових і цивільного населення в тилу чи на окупованих територіях. У такий спосіб вся відповідальність з індивідуума перекладається на об'єктивні умови дійсності [27, с. 56]. Спираючись на спогади людей, які пережили війну можемо зробити припущення, що базувалася вона на кількох основних визначеннях: «вижити за всяку ціну», «насолоджуватися життям за найменшої можливості, бо завтра можеш загинути» та «війна все спише». Останнє формулювання певною мірою у людській підсвідомості легітимізувало всі вчинені злочини на війні.

На фронті командування фіксуючи ці зміни, не завжди вдалося до їх викорінення, бо в окремих випадках вони могли слугувати специфічними каталізаторами викиду накопиченої негативної енергії або психоемоційною розрядкою для солдатів, які спонукають їх до подальших воєнних дій та убезпечують військо від негативних наслідків перманентної психологічної напруги. Ветеран Лев Копелев згадував, як його командир пояснював, чому чинять страхіття на ворожій території радянські солдати та інколи їх не зупиняє командний склад: «Ти ж розумієш, всі ми втомилися воювати. Остогидла ця проклята війна всім нам, а солдатам, що під кулями ходять, більше всіх... Значить, що треба? Щоб солдат, по-перше, ненавидів ворога, щоб мстити хотів, та не як-небудь, а так, щоб хотів все знищити до кореня... І ще потрібно, щоб він мав інтерес воювати, щоб йому знати – для чого вилазити із окопу на кулемет, на міни. І ось йому тепер зрозуміло: прийде в Німеччину, а там все його – і барахло, і баби, і роби, що хочеш! Бий вщент! Так, щоб їхні онуки і правнуки боялися!» [30, с. 131].

Після війни держава завдяки своїм регуляторним функціям зазвичай повертає суспільство до довоєнних моральних норм.

Звісно воєнна екстрема та мораль певною мірою впливають і на сексуальну поведінку людей на фронті, окупованих територіях і тилу. «Ми говоримо: “Війна все спише” – та насолоджуємося життям, як можемо, що в цих місцях означає: спимо з чужими чоловіками», – писала одна з жінок-фронтовичок [31, с. 348].

Під час війни статеві відносини можуть спрощуватися до мінімуму, а секс – стати товаром, який дає можливість отримати певні соціальні преференції та матеріальні блага. За словами медсестри Естер Манькової солдати у дівчини, яку зустрічали, одразу без сорому просили інтиму, а випадку відмови вдавалися до лайки та йшли далі [6, С. 413].

Фронтний товариш Миколи Нікуліна Лев Сізерсков розповів йому історію швидкоплинного статевого акту військових, який скоріш за все відбувся через природну потребу людей у сексуальних контактах. Відбулася вона восени 1942 року під Сталінградом. На одній із розбитих станцій зупинився ешелон радянських військових, там саме перебували жінки-зенітниці. Ветеран за кілька хвилин зупинки потяга вступив в статевий контакт за обопільною згодою із солдаткою, обоє молодих людей навіть імені не спитали один в одного [32, с. 112–113].

У щоденнику сержанта Миколи Іноземцева є характерний діалог від 18 лютого 1944 р. з дівчиною-регулювальницею, у якої вкрали шинель. Дівчина цілком серйозно пообіцяла товаришам по службі: «Хто знайде – отримає півлітра і 8 разів» [33, с. 115].

У радянському тилу, де відчувався брак чоловіків, деякі жінки і дівчата без сорому приходили до військових шпиталів, запрошували солдатів у кіно або купували квитки і чекали військовослужбовців біля входу в театри чи кінозали, пропонували їм один «зайвий» квиток, причому перевагу надавали офіцерському складу, розраховуючи на продуктове забезпечення. Знайомилися в глядацьких залах, а ближче – уже на квартирах [34, с. 513]. Як

безпосередній свідок такої поведінки жінок, штурман Галина Докутович, відпочиваючи навесні 1943 р. в санаторії після поранення, писала в щоденнику: «Жінки зовсім божеволіють, на шию вішаються. Ледь ранок – уже ходять під вікнами. А ввечері втрачають всякий сором, просто підходять до санаторію і запрошують чоловіків у кіно, в театр. Цілим натовпом чекають біля входу. Хлопці, звичайно ж, не втрачають можливості» [26, с. 183].

Аналогічна ситуація спостерігалася на окупованих територіях. Нерідко на такі «безсоромні» дії жінок і дівчат звертала увагу преса та закликала жіноцтво до стриманішої поведінки через різні статті та фейлетони. Саме цій проблемі 1942 р. присвятив свій фейлетон журналіст «Одеської газети». Фокусуючи увагу на постійних залицяннях жінок до військових у різних громадських місцях (кіно, ресторанах, кафе, на пляжах), він дійшов висновку, що чоловіки-спокусники через таку поведінку «слабкої статі» скоро перетворяться на її жертв, а романи в Одесі писатимуться по-новому: «Вона стискала його в своїх обіймах. На його обличчі, обрамленому ніжною борідкою, було видно страждання. Очі сором'язливо опущені. “Пошкодуй”, шепотів він зі сльозами на очах, я такий молодий. “Ні!” крикнула вона, покриваючи його обличчя градом поцілунків, ти будеш моїм!...» [35, С. 3].

Відповідна активна увага жіноцтва до військових пояснюється не лише браком чоловіків і бажанням отримати продуктові ресурси чи матеріальні блага. Секс міг бути вмотивований бажанням сконструювати покровительські стосунки [20, С. 624], які жінки використовували, переслідуючи корисливі чи службові мотиви. Окрім того, військові символізують міць, надійність, відповідальність, захист, а жіноча психологія так влаштована, що деякі з них схильні вибирати собі в супутники життя саме таких. Відповідний потяг закладений у жіночих генах і потрібний для того, щоб народити та виховати нормальне потомство, а під час війни саме військовий може захистити, здобути харчування та надати матеріальні блага, необхідні жінці.

На фронті постійна загроза життю, ймовірність отримати поранення, яке може вмиг перетворити здорову людину на нікому непотрібного інваліда, спонукала окремих людей жити одним днем. «У такій ситуації мимоволі утверджується мораль: насолоджуйся життям, доки є для цього хоч якась можливість, – зауважує у щоденнику червоноармієць Олександр Йолкін. – І скрізь, де б я не був, ця мораль переважала» [28, с. 173]. Українська повстанка Зінаїда притримуючись цих постулатів навіть критикувала своїх побратимів, які уникали такого життя. Її одкровення описав у спогадах Дмитро Шумук. «Ви мабуть навіть і не думаєте, що це війна; що завтра чи післязавтра вона може проковтнути нас. Тому треба поспішати жити, треба вбирати, всмоктувати в себе життя якомога швидше і повніше. А ви в святих граєтесь, думаєте, що та ваша святість комусь потрібна. Хто з вас виживе, то колись згадає оці мої слова і пожаліє, що так дурно провели свою золоту неповторну молодість. Ця ваша мораль суперечить законам самої природи, встановленої самим Богом» [36, с. 138].

У свою чергу страх можливої смерті нерідко спонукав військових, які до війни не мали сім'ї чи інтимних стосунків, шукати близькості з представниками протилежної статі. Їхні мотиви були різними: одні прагнули залишити після себе потомство (а жінки – реалізувати себе в материнстві), інші намагалися полегшити бойовий стрес, пізнати інтимний досвід або отримати емоційне й фізичне задоволення. Водночас тих, хто навіть у таких умовах намагався дотримуватися норм довоєнного суспільства, оточення не завжди розуміло. «Коли в полку з'явилися дівчата-добровольці з Ленінграда, нас кожен місяць вели на “виводку”, як ми це називали, – згадувала Марія Фрідман. – В медсанбаті перевіряли, чи не завагітнів хтось... Після однієї такої “виводки” командир полку запитав мене здивовано: “Марійка, ти для кого бережешся? Все одно уб'ють нас”» [37].

Цікаво, що наведений М. Фрідман приклад показує ще один не менш важливий аспект воєнного життя – конфлікт між фронтовою реальністю та цивільною мораллю. Репліка командира: «Ти для кого бережешся? Все одно уб'ють нас» відображає специфічне фронтове світосприйняття, у якому майбутнє сприймалося як майже відсутнє, а тому довоєнні норми втрачали для багатьох сенс. Людей, які намагалися дотримуватися попередніх моральних принципів, могли сприймати як «дивних» або таких, що не приймають логіку війни.

Водночас дослідникам важливо уникати узагальнення, ніби така поведінка була універсальною для всіх. Насправді реакції військовослужбовців були дуже різними: хтось шукав близькості, хтось навпаки – уникав будь-яких стосунків, зосереджуючись на виживанні чи зберігаючи особисті переконання. На інтимну поведінку впливали вік, попередній життєвий досвід, релігійність, сімейний стан, психологічний стан та культурне середовище.

Невідворотною загибеллю на війні, пояснювали статеві контакти з командирами подруги снайпера Марії Галишкіної. «У нас було три дівчини з дитбудинків, коли ми ще були в училищі, вони жили з командирами відділень... Стоїмо якимось на посту, вони розмірковують, як потрібно ноги тримати. Я кажу: Дурепи ви, дурепи! А чого? Жити потрібно... Все одно вб'ють» [38].

Висока ймовірність смерті та фронтовий соціум підштовхували цнотливих військових за найменшої нагоди вступати в інтимні контакти із жінками, або жінок із чоловіками з метою відчутти сексуальну насолоду. Причому комбатантське середовище відкрито це обговорювало та по суті пропагувало цю ідею. Вона не була обов'язковою, але активно пропагувалося. Ветеран-артилерист Олександр Лебединцев згадував, як був свідком розмови свого комбата з молодим лейтенантом, якого щойно призывали на фронт.

Розпитуючи про його бойовий досвід, він раптом запитав, чи той хоча б раз у житті спав з жінкою чи дівчиною? Лейтенант відповів, що на фронт потрапив практично зі шкільної парти і не мав такої можливості. Комбат запитав: а раптом прилетить гаубичний снаряд, рване – і прощай молодість? А потім звернувся до фельдшера: «Олено, тобі ж теж престижно з юнака зробити справжнього чоловіка, поділися з ним досвідом... Це мій командирський наказ. Доповіси про виконання...» Давши підлеглий дивний наказ (все було в жартівливій формі), комбат вирушив на перевірку траншей. Після повернення застав Олену і лейтенанта, які спали в його землянці. Розбудивши молодих людей, запитав у жінки, чи виконала наказ. Олена посміхнулася і відповіла: «Наказ був виконаний з перешкодами, бо стажеру-зв'язковому доводилося одночасно відповідати на телефонні дзвінки при перевірках справності лінії. Звичайно, досвіду у нього ніякого, але тепер розпечатався» [34, с. 504].

Зазвичай дотримувалися таких поглядів переважно військовослужбовці, бо кожної хвилини ходили на межі життя та смерті. У тилу та окупованих територіях основним фактором зміщення меж дозволеного і недозволеного був сильний голод та невпевненість у майбутньому. За обставин, коли людині приходить використовувати всі можливі прийоми та засоби аби вижити сексуальність може стати у нагоді.

Користуючись цією «зброєю», деякі жінки у роки німецько-радянської війни активно зваблювали чоловіків, які мали доступ до життєво необхідних ресурсів, або через безвихідь погоджувалися на їхні пропозиції щодо сексу. Тобто гендер, як влучно писав Джеффри Бурдс, надавав їм у воєнний час можливість для виживання, яка загалом була недоступна чоловікам і хлопцям [6, С. 300–301], якщо тільки вони не мали гомосексуальних нахилів.

У доповіді агента НКВС «Гайового» про становище в окупованому Києві від 5 травня 1943 року читаємо: «Налякані голодом і вивезенням на каторжні роботи в гітлерівську Німеччину дівчата шукали вихід, як врятувати

життя... Був один вихід – йти в прислугу німецьким бандитам. Прислужувати потрібно було не тільки фізичною працею, а й продажем власного тіла. Тільки за таких умов кати забезпечували прожитковий мінімум жінок... Перед боязною голоду останнім часом більшість міських дівчат завербувалася у тимчасові дружини німецьких офіцерів» (Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр. [39, с. 567–568].

Деякі жінки робили це інстинктивно. Цікаво, що про цей інстинкт вони інколи й не підозрюють, бо проявляється він у моменти безвиході (тіло в обмін на хліб радянські жінки віддавали за часів Голодомору) [9, С. 106], переважно за воєнних катаклізмів, коли нівелюються закони права та моралі, а люди часто перетворюються на безлику масу, яка прагне одного – вижити.

Війна значно вплинула на відношення людей до позашлюбного сексу. Російський етнограф Олена Коляскіна заявляє, що німецько-радянське протистояння змінило сприймання воєнним суспільством шлюбу як організаційної структури сексуального життя людини. Усталені сімейні стосунки відійшли на другий план перед натиском бажання незамужніх жінок реалізувати себе в якості коханок і матерів [18, с. 213; 19, с. 101].

Під тиском маскулінної агресивності сексуальна поведінка жінок на війні могла ставати поступливішою. Поміж військових ця поступливість інколи була проявом жалю до протилежної статі в моменти жорстоких боїв. У цій стресовій ситуації дехто прагнув ще раз відчутти тепло жіночого чи чоловічого тіла, а цнотливі – пізнати сексуальну насолоду. Одну з таких історій розповів дослідниці Світлані Алексієвич фронтовик. Потрапивши в оточення та розуміючи, що вибратися з нього живим не вийде практично нікому, в ніч напередодні прориву до кожного бійця приходили з пропозицією інтиму три жінки, які були разом із ними. Оповідач згадував про них не з презирливістю, а вдячністю, бо вони хотіли перед смертю винагородити бійців жіночою ласкою [40, с. 14].

Інколи дівчата та жінки були готові віддатися чоловікам і хлопцям, які постійно ризикували власним життям [31, с. 347], символічно дякуючи їм за звільнення від ворога та подальшу боротьбу з ним. Ветеран Леонід Рабічев, коли його дивізія зупинилася в одному населеному пункті, познайомився з дуже симпатичною молодого дівчиною Марією. За нею упадало багато досвідчених в амурних справах солдатів і офіцерів, але всі отримували відкоша. Єдиним, із ким дівчина вступила в інтимний контакт, став Рабічев. Це був його перший сексуальний досвід. Не розуміючи, як чинити у такій ситуації, молодий офіцер запропонував дівчині вийти за нього заміж, на що вона посміхнулася і відповіла: «Лейтенанте, я ще вранці зрозуміла, що в тебе до мене нікого не було, а ти завтра можеш загинути на війні» [41, с. 110]. Командир ковпаківської розвідки Петро Вершигора зазначав, що партизани і партизанки найбільше шкодували у з'єднанні молодих хлопців, які «вмирили в 15–17 років, так і не дізнавшись, що є на світі радість і горе жіночої ласки, так і не відчувши, що таке пристрасні обійми коханої» [42, с. 387].

Формальний дозвіл на такі вчинки дівчат і жінок давала воєнна мораль, яка засуджувала невірну дружину, що жила в тилу та зраджувала чоловіка-військового, а не випадкову жінку, що пошкодувала солдата напередодні смертельного бою [27, с. 166–167].

Нам видається, що в такі моменти жінками переважно рухали психоемоційні чинники – в першу чергу жалість до протилежної статі. Але визначальним у сексуальній поступливості ймовірно був бойовий стрес і спроби жіночої психіки адаптуватися до екстремальних умов, зважаючи на її спроможність у моменти небезпеки перемикає свою увагу на піклування про інших [20, С. 619]. Щодо чоловіків, то в них воєнна екстрема інколи може активізуватися репродуктивну функцію, а емоційна напруга бою провокувати агресію, апатію чи неконтрольований сексуальний потяг до жінки, що випадкова потрапила у поле зору [21]. Всі ці причини можуть мати

різноманітні варіанти та мінятися залежно від обставин і людської індивідуальності. Адже відомо, що стрес в екстремальних умовах може не тільки збуджувати сексуальний потяг, а й частково його придушувати, коли гормони стресу ніби витісняють статеві гормони. У такі хвилини людей менше всього хвилює, що подумують про їхні вчинки оточуючі. Пишучи про це не варто заводити мову про моральність, адже що морально чи аморально в поведінці людини перед лицем смерті, тому, хто ніколи не був в таких ситуаціях, судити складно.

Між тим, сексуальна поведінка чоловіків, які потрапляли до війська, могла набувати значно активнішого та агресивнішого характеру, ніж у мирний час: різко збільшувалися статева активність і потяг, що ставало однією із причин групових зґвалтувань на війні. Вивчаючи поведінку солдатів під час чеченських воєн психолог Л. Китаєв-Смик пояснює це безліччю трупів і смертей, які бачить чоловік. Вони пробуджують у нього бажання до зачаття нового життя навіть із жінками з ворожого табору. Ця пристрасть може бути заразною [21].

Така маскулінізована сексуальна агресія найбільш трагічно відображається на мирних жінках, яким під час війни не позаздриш: доки чоловік воює, на їхні тендітні плечі лягає вся важка робота. Справжній жах настає після захоплення країни іноземними військами, коли доводиться потерпати від сексуального насилля та глузу солдатів окупаційних армій. Ця неприємна сторінка жіночого життя після німецько-радянської війни залишалася поза увагою суспільства. Дослідниця Олена Мещеркіна небезпідставно звернула увагу на те, що повоєнні суспільства завжди дуже уважно і зі співчуттям стежили за долями солдатів, які повернулися з війни, але уникали визнання інших значних жертв війни – вбитих, закатованих і зґвалтованих жінок [43, С. 255].

Німецько-радянська війна значно перемінила повсякдення родин справивши на нього руйнівний вплив через довготривалі розлуки одружених і жахливі враження від бойових дій [44]. Саме довготривалість війни за спостереженнями історика Олександра Асташова не лише розривала сім'ю, а й ставила її членів у ситуацію перегляду свого сімейного стану, а театр воєнних дій і тиллові райони, які перебували поблизу фронту, формували значні пропозиції у сфері інтимних послуг [5, С. 369]. Воєнні дії частково нейтралізують вплив економічних і культурних чинників на інститут сім'ї. З точки зору традиціоналістського мислення, інститут сім'ї переживає кризу, що полягає в ослабленні її основних функцій [24, С. 306]

Розлука, яка інколи тривала роками, невідання про життя свого чоловіка/дружини, якщо між одруженими втрачався зв'язок, часто-густо спокуса адюльтеру, врешті воєнна мораль, могли призвести до розпаду сім'ї. «Війна перетрусила всі сімейні цінності, – писав улітку 1943 р. капітан Червоної армії Павло Коваленко. – Все пішло до біса. Живуть сьогоднішнім днем. Багато потрібно сили і терпіння, щоб протистояти спокусі та не забруднитися. Мені доводиться боротися: шлюб для мене святе» [31, с. 348].

Фактично чимало людей, які одружилися під час війни, ніби поставили свої сімейні стосунки на паузу. Коли ця пауза затягувалася, подружжя могло поступово віддалятися одне від одного та звикати до нового способу життя, зокрема й інтимного, у якому чоловік або дружина вже не займали такого важливого місця, як до війни. Досить поширеними ставали й сумніви щодо подружньої вірності з обох сторін. Так, сержант Гарольд Феннема, перебуваючи в Європі, писав дружині до Віконсина: «Люба, я надто часто чую від товаришів історії про те, як у листах з дому їм повідомляють про знайому жінку, яка народила дитину, хоча її чоловік уже понад рік на фронті. Найбільше хлопців тривожить саме думка про зраду» (Хейстингс, 2015, с. 348).

Навіть за умови, що обидва партнери прагнули зберегти шлюб, цьому нерідко заважали психологічні зміни, пережиті травми, новий життєвий досвід та підозри у невірності (Тимофєєва, 2014). Тривала розлука могла призвести до того, що подружжя ставало фактично чужими людьми, яким доводилося заново знайомитися та звикати одне до одного. Однак цей процес не завжди проходив успішно і подекуди завершувався розлученням.

Висновки. Підсумовуючи сказане, маємо зауважити, що німецько-радянська війна значно змінила сексуальну поведінку людей, особливо військових. Секс втратив сакральне значення, у багатьох випадках міг виступати як товар, психологічний релаксатор після бойового стресу чи можливість задоволення природних потреб. У гендерній конфігурації це теж певною мірою знайшло своє відображення. Так, чоловіки стали більш сексуально агресивними, розкутими та не зважали на існуючі морально-етичні норми в даному питанні. Певною мірою ця маскулінна агресивність і жорсткий воєнний побут, де головною метою є бажання вижити, призвели до значної сексуальної лібералізації або поступливості жінок. Всі ці моменти дисонували з довоєнною мораллю та сексуальною культурою, саме тому військові намагалися виправдати свої дії воєнною мораллю.

Важливо також пам'ятати, що зміни, які відбулися в сексуальній поведінці людей у роки війни, стосувалися далеко не всіх. Все залежало від загальної культури, моральної, психологічної стійкості людини та різних життєвих ситуацій і обставин, у яких вони перебували. «Хай я на війні, хай, можливо, кінець поряд, але все одно, я – це я. І не можу жити за широко пропагованим на фронті принципом “війна все спише”. Я слідувала, слідую і буду слідувати велінням власної совісті, принципам моралі, незалежно від того, скільки мені передбачено прожити – годину, день або довгі роки. Звичайно, самотньо, хочеться взаємної довіри, кохання... Немає жодного бажання, наслідуючи багато прикладів, розмінюватися, зближуватися з ким

доведеться», – писала в щоденнику Ірина Дунаєвська [45, с. 82–83]. У своїх спогадах Микола Нікулін зауважував, що на передовій голодним солдатам, на відміну від командирів, «було не до баб» [32 с. 36–37]. А льотчик Іван Кожем'яко наголошував: «Питання сексу поставало, коли боїв немає. А коли йдуть бої, то є тільки одне бажання – виспатися» [46, с. 79].

Таким чином, воєнна екстрема, що ставить людей на екзистенційні рубежі, чинить величезний тиск на фізіологічний і морально-психологічний стан. У цій своєрідній зоні «турбулентності» сексуальна поведінка може набувати іншої, порівняно з мирним часом, конфігурації, спричиненої моральними і соціальними факторами.

Список використаних джерел

1. Ворнік Б., Голоцван О. Дмитренко О. *Сексуальність і сексуальна поведінка: посібн.* Київ: ВСВ «Медицина», 2025. 215 с.
2. Синєокий О. Соціокультурна матриця норм сексуальної поведінки як джерело формування правових засад. *Психологія і суспільство*. 2006. (4), С. 86–91.
3. Кочарова Е. Сексуальні установки сучасної молоді. *Психічні перспективи. Спеціальний випуск. Проблеми кіберагресії*. Том 2. Київ, 2012. С. 139 – 143.
4. Гінда В. *Інтимні стосунки та сексуальне насильство під час німецько радянської війни в окупації та на фронті*. Київ: Інституті історії України НАН України, 2021. 409 с.
5. Асташов А. Сексуальный опыт русского солдата на Первой мировой и его последствия для войны и мира. *Военно-историческая антропология. Ежегодник. Актуальные проблемы изучения*. Москва, 2006. С. 367–382.
6. Будницкий О. Мужчины и женщины в Красной армии (1941–1945). *Cahiers du Monde Russe* (Т. 52. № 2–3), 2011. С. 405–422.

7. Бурдс Д. Сексуальне насильство в Європі під час Другої світової війни (1939–1945). *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*: зб. наук. пр. Київ: «Арт книга», 2015. С. 278–309.
8. Бивор Э. *Падение Берлина, 1945*. Киев, 2018. 472 с.
9. Кісь О. Пережити смерть, розказати невимовне: гендерні особливості жіночого досвіду Голодомору. *Українознавчий альманах*. 2011, 6. С. 101–107.
10. Гавришко, М. І. (2016). Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. 4. С. 89–107.
11. Havryshko M. Love and Sex in Wartime: Controlling Women's Sexuality in the Ukrainian Nationalist Underground. *Aspasia*. 2018, 1 (12). S. 35–67.
12. Стяжкіна О. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. *Український історичний журнал*. 2015, 2. С. 42–66.
13. Mühlhäuser R. *Eroberungen: Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945*. Hambourg, Hamburger Edition, 2010. 416 s.
14. Mühlhäuser R. Between «Racial Awareness» and Fantasies of Potency: Nazi Sexual Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union, 1942–1945. *Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*. London, 2011. P. 197-220. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230234291_8.
15. Пето А. *Насилие и молчание. Красная армия в Венгрии во Второй мировой войне*. Stuttgart, 2023. 275 с.
16. Gertjeanssen W. *Victims, heroes, survivors. Sexual violence on the eastern front during World War II*. A Thesis Submitted to the faculty of the graduate school of the university of Minnesota, 2004. 401 p.

17. Stelzl-Marx B. *Stalins Soldaten in Österreich. Die Innensicht der sowjetischen Besatzung 1945–1955*. Wien–München: Böhlau Verlag; Oldenbourg Verlag, 2012. 896 s.

18. Коляскина Е. Трансформация традиционных представлений русских крестьян Алтая о деторождении во второй четверти XX в. *Частное и общественное: гендерный аспект: материалы четвертой международ. Науч. конф.* РАИЖИ и ИЭА РАН, Ярославль, 20–22 октября, (Т. 2). Москва, 2011. С. 211–214.

19. Коляскина Е. Внебрачные связи и отношение к ним в русской деревне Алтая во второй половине XIX – первой половине XX века. *Вестник Томского государственного университета*. 2013, (373). С. 96–103.

20. Реброва И. Женская повседневность экстремальной ситуации: по материалам устных и письменных воспоминаний женщин о Великой Отечественной войне. *Российская повседневность в зеркале гендерных отношений: сб. ст.* Москва: Литературное обозрения, 2013. С. 605–630.

21. Китаев-Смык Л. *Стресс войны: Фронтовые наблюдения врача-психолога*. Москва: М-во культуры РФ. Рос. ин-т культурологии, 2001. 80 с. URL: <https://studfile.net/preview/6311410/> (дата звернення: 10.02.2026).

22. Кащенко Е. *Основы социокультурной сексологии: курс лекций*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 351 с.

23. Синькоий О. (2006). Соціокультурна матриця норм сексуальної поведінки як джерело формування правових засад. *Психологія і суспільство*, 2006, 4. С. 86–91.

24. Хрустальова М. Вплив війни на соціальний інститут сім'ї в Україні. *Українознавчий альманах*, 2014, 16. С. 303–309.

25. Рыбакова О. Проблемы исследования сексуальной культуры в современном социологическом дискурсе. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: зб. наук. пр.*, 2011, 51. С. 270–277.

26. Сенеvская Е. 1941–1945. *Фронтовое поколение: Историко-психологическое исследование*. Москва: РАН, 1995. 218 с.
27. Сенявская Е. *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*. Москва: РОССПЭН, 199. 383 с.
28. Кринко Е., Тажидинова И. Хлынина Т. *Частная жизнь советского человека в условиях военного времени: пространство, границы и механизмы реализации (1941–1945)*. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНЦ РАН, 2013. 362 с.
29. Польш А. Женщина на войне. *Нева*, 2004, (2). URL: <http://magazines.russ.ru/neva/2004/2/po9.html> (дата звернення: 22.02.2026).
30. Копелев Л. *Хранить вечно*. Москва: ТЕРРА–Книжный клуб, 2004. 416 с.
31. Хейстингс М. *Вторая мировая война: Ад на земле*. Москва: Альпина нон-фикшн, 2015. 698 с.
32. Никулин Н. *Воспоминания о войне*. Москва: Государственный эрмитаж, 2008. 244 с.
33. Иноземцев Н. *Фронтовой дневник*. Москва: Наука, 2005. 518 с.
34. Лебединцев А. Мухин Ю. *Отцы-командиры*. Москва: Яуза, 2004. 608 с.
35. Тулен Меленький фельетон. *Одесская газета*, 1942. 91 (4 июня), С. 4.
36. Шумук Д. *Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981)*. Детройт: Українські вісті, 1983. 536 с.
37. Шнеер А. Плен. URL: <http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glava5otv%5B1%5D.htm> (дата звернення: 20.02.2026).
38. Галышкина М. Снайпер. «Я помню». *Воспоминания ветеранов Великой Отечественной войны*. 2012. URL:

<http://iremember.ru/memoirs/snayperi/galishkina-mariya-aleksandrovna/> (дата звернення: 16.02.2026).

39. Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації). Київ: Темпора, 2014. 864 с.

40. Алексиевич С. *У войны не женское лицо*. Москва: Время, 2013. 352 с.

41. Рабичев Л. *Война все спишет. Воспоминания офицера-связиста 31 армии. 1941-1945*. Москва: Цетрполиграф, 2010. 272 с.

42. Вершигора П. *Люди с чистой совестью*. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1975. 685 с.

43. Мещеркина Е. Массовые изнасилования как часть военного этоса. *Гендерные исследования как часть военного этноса*, 2001, (6), 255–258.

44. Тимофєєва Т. Повсякденне життя сім'ї в Берліні під час Другої світової війни. *Україна модерна*. 2014, 24 квітня. URL: <https://uamoderna.com/md/262-262/> (дата звернення: 22.02.2026).

45. Дунаевская И. *От Ленинграда до Кенигсберга: Дневник военной переводчицы (1942-1945)*. Москва: РОСПЕН, 2010. 410 с.

46. Драбкин А. *Я дрался в СС и Вермахте. Ветераны Восточного фронта*. Москва: Эксмо, 2013. 320 с.